

Csergő Bálint

SZEMELVÉNYEK KÜKÜLLŐKEMÉNYFALVA NÉPI
NÖVÉNYISMERETÉBŐL

A népi növényismeret, az etnobotanika az utóbbi időben valóságos tudományággá fejlődött, és nem érdemtelenül. Egy adott népcsoport vagy akár csak egyetlen helység lakóinak növényismerete igen sok szempontból értékes adatokat tartalmaz, írásba foglalása tehát nagyon is indokolt.

Magam Keményfalva népének a húszas-harmincas években volt ismereteit igyekszem rögzíteni, annál is inkább, hogy a falu mai lakói közül a kb. negyven éven aluliak alig felét ismerik már, illetve tudják megnevezni az elődeik által ismert, vadon termő növényeknek.

A gyűjteményemben felsorolt növényeket annak idején ugyanúgy ismertem, mint falusfeleim. Emlékezetemet csupán felfrissítettem, ellenőriztem idősebbek megkérdezése útján.

A falu népe által ismert és megnevezett összes növények felsorolásánál, valamint ezek növénytani azonosításánál több szakirodalmi művet tanulmányoztam és vettem alapul. A leírásba nem foglaltam bele a termesztett növényeket, kivéve a kerti és szobavirágokat, belefoglaltam ellenben a vadgyümölcsfákat és a gombákat is. A 229 ismert növényt betűrendben soroltam fel a népi nevek után; több népi név esetén a sorrend a használat gyakoriságát is jelzi. Utána zárójelben következik a szakirodalmi, majd a tudományos (latin) név.

Az egyes növények leírásánál igyekeztem ragaszkodni a következő gondolati sorrendhez:

- a növény élőhelye, gyakorisága, szükség szerint a dűlőnév is, ahol található;
- a népi név magyarázata, ha volt ilyen;
- a növény hasznos, káros, közömbös vagy mérgező minősítése a nép részéről;
- a növény részeinek, termésének begyűjtése, a rész, termés eltartása, feldolgozása;
- a tartósított termék, a gyümölcs elkészítése emberi vagy állati tápláléknak, italnak, ruhának, eszköznak, épületanyagként, gyógyszernek, gyermekjátéknak vagy eladás céljára.

A továbbiakban gyűjteményemből egy növényt fogok bemutatni: a *málnafát*.

Málnafa (Málna — *Rubus idaeus*). Havasi patakok partján is él, de főképpen a tarvágott erdők helyét foglalja el a vágás utáni negyedik

évben. (Második-harmadik évben a földi eper uralkodik ezeken a helyeken.) Csak második éves vesszői hoznak termést, és utána elszáradnak.

A málna nagyra becsült erdei gyümölcs volt. Senki sem kapálta a tövét — mondogatták —, s mégis milyen nagy áldás. Egyes években azonban alig termett, ha a virágját elvette a késői fagy, vagy az igen száraz nyár összeaszalta a málnaszemetet, máskor pedig bő és szép termést hozott.

A húszas-harmincas években jó málnavészek keletkeztek a Kis- és Nagyfenyéd pataka mentén levágott keményfalvi, fenyédi és máréfalvi erdők helyén, továbbá a Tizenhétfalu havasán a szentlászlói, óczfalvi, sándorfalvi részeken, továbbá a zetelaki Templombükke, Iskoláé, Salamá, Súgó és Kecskévesz, Filió dűlőkön. A havas közelebbi részein július vége táján kezdett érni a málna, majd fel a Madarasi csúcs felé szeptember elejéig tartott. Így a málnászok által kezdetben megteendő távolság ősz elejére 8—10 km-ről 30—35 km-re nőtt meg.

Egy-egy málnavész három-négy évig *fungált*, amíg a málnacserjét el nem nyomták az ültetett fenyőcsemeték, gyomnövények és más fajok-bokrok.

Málnászni majdnem kizárólag csak a fiatalság járt, 10-12 éves kortól 22-24 éves korig, fiú- és leánygyermek, leányok, legények, fiatal házások, 10-15 főnyi csapatokban. Évente összeszokott csapatok alakultak ki, újakat nem szívesen fogadtak be.

Száraz ételmet vittek magukkal, kenyeret, szalonnát, sajtot, retket, túrót, főtt tojást, uborkát, hagymát, gyümölcsöt. Viselt ruhában mezítláb indultak el, de a lábbelit vitték a kosárban, mert a vészben sok volt a *csihán*, fahulladék és nagyon féltek a kígyómarástól. Rendszerint három *szotyorkosarat* (8-12 literes, füles kézi vesszőkosár) és egy *korondi fazakat* (kétliteres, füles cserépfazék) vittek magukkal. A málnavészben egy rejtettebb helyen lerakták a *pakkot*, a szedőfazekat kendővel a derekukra kötötték, és elindultak málnát szedni. A szabály az volt, hogy egyenként haladtak különböző irányokban, de egymástól nem távolodtak el nagyon, hogy kiabálás nélkül könnyen visszataláljanak a lerakódó helyre. Egyetértettek abban, hogy tilos a hangos beszéd, kiabálás, ének, hogy ne hívják fel magukra idegenek, főképp az erdészek figyelmét.

A málnát szaporán, két kézzel szedték a szedőfazékba, s amikor az megtelt, elementek a kosarakhoz, ahol málnalapival kibélelt kosárba ürítették. Ha jó málnatermés volt, és a szedő szaporán dolgozott, *uzsonnyáig* (du. 5 óra tájig) 25-30 liter málnát is szedett. A megtelt kosarakat málnalevéllal letakarták, majd fejkendővel, szervettel lekötötték. Két kosár fülét kendővel összekötötték, és vállra vették, a harma-

dikat kézben vitték. Hazafelé a szokásos pihenőhelyeken, patak, forrás mellett 10-15 percre letették a terüt és megpihentek. Késő este érkeztek haza, de másnap kora hajnalban maga a szedő vagy más családtag Udvarhelyre indult gyalog a málnával. A piacon kosaranként adták el, és kérésre elvitték a vevő házához is. Utána rendszerint benéztek a boltokba is ezt-azt vásárolni, és déltájban, szintén gyalog, már haza is érkeztek. A szép tisztán szedett, nem törött málnának általában jó ára volt, jóval többet kerestek vele, mint egyéb napszámos munkával. Voltak olyan leányok, fiatal asszonyok, akik az átlag 25-30 napig tartó málnaszezonban nyolc-tízszer is elmentek málnászni, és ez volt a család fő jövedelmi forrása. Módosabb családokból is elmentek a fiatalok egészer-kétszer málnászni, saját használatra.

Amikor a közelebbi málnavészekben leérett a málna, egyre nagyobb távolságokra kellett menni, a Hargita csúcsa felé. A csapat rendszerint késő délután indult otthonról, és a keménfalvi kaszálókön lévő erdei szállásokon hált meg. Szénában aludtak házban vagy odorban. Pirkadat előtt indultak tovább, hogy mire a harmat felszárad, a málnavészbe érkezzenek. Ha du. két-három óráig meg tudtak rakodni, egyenesen hazaindultak, ellenkező esetben estefelég málnásztak, és csak a keménfalvi havasig jutottak el, ahol ismét megaludtak, ahonnan kora hajnalban indultak hazafelé. Máskor, ha otthonról reggel indultak a havasra, egész nap málnásztak, éjjelre pedig a közelben, egy forrás, patak mellett nagy lombú *szállásfát* (bükkfa) kerestek, és alatta tűz mellett aludtak, délelőtt ismét málnásztak, és estére érkeztek haza.

Miután a málna leérett, sokan a málnászáshoz hasonló *kukujza* (fekete és piros áfonya) szedni vagy szedrészni is eljártak. Áfonya a Hargita magasabb tájain volt, némely levágott erdő helyét pedig a szeder fogta fel, és egyes években igen bő termést hozott.

A málnászás, kukujzaszedés és szedrészés igen fárasztó munka volt a nagy távolságok, teherhordozás és az időjárás viszontagságai (eső, nagy meleg, zivatar) miatt, de sok családban kizárólag csak ezek jelentették a nyári pénzkeresetet, a kenyérnek, puliszkának valót. A gyermekek ebből kapták össze az iskolába járó ruhát, lábbelit, könyvet, írkát, aminek az árát a nagyobbak maguk keresték meg.

A málnából, áfonyából otthon is használtak el. Megcukrozva puliszkával, kenyérral fogyasztották csemegeként. Téltre keveset tettek el, mert drága volt a cukor.

A medve nagyon szereti a málnát, de az emberjárta zajos helyeket kerüli. Nem fordult elő, hogy málnászókat megtámadott volna. Veszedelmesebb ellenségei voltak a málnászóknak az erdészek, többségük idegenből, egy pár szót magyarul nem tudók. Sokszor meglesték a mál-

nászcapatot, s amikor ezek megrakodtak, egész csapatuk kerítette be őket, vagy útközben hazafelé lepték meg, és elvették egész rakományukat kosarastól azon a címen, hogy a málnavészben kikaposták az ültetett csemetéket. Így látták el málnával saját magukat és feletteseiket.

Miután a most letűnt kommunista rendszer az államosítással kiforgatta a népet erdővagyonából is, az erdőszet már nem sajnálta a kitaposott csemetéket, hanem még szorgalmazta is a málnászsát, de kizárólag csak állami begyűjtő központok számára, természetesen bagóért. Keményfalva népe le is szokott a málnászásról, ami aztán teljesen a cigányok kezére került.

*

A 229 növény tanulmányozása után bizonyos következtetések levonására nyílt lehetőségem.

A falu népének növényismerete, jóllehet foglalkozása révén a természettel szoros kapcsolatban élt, nem volt gazdagnak mondható. A Hargita alja gazdag növényvilágából, a fák, a bokrok, cserjék kivételével aránylag keveset ismert és nevezett meg. Magárautaltsága, önállásra törekvése és mindig szűkös pénzjöveldelme okozta elsősorban, hogy majdnem kizárólag csak az olyan növényeket nevezte meg, amelyek anyagilag érdekelték. A leírt növényekből alig van olyan, amely gazdaságilag közömbös volt. Ezek ismeretét is csak igen gyakori előfordulásuk vagy valamely különlegességük magyarázza. Aránylag nagy ellenben az emberi és állati tápláléknak, itálnak, gyógyszereknek, játéknak, épületanyagának felhasználást, valamint pénzkereseti forrást jelentő ismert növények száma. Amelyik növény anyagilag nem érdekelte, amellett érdektelenül ment el, szerszámaival is kikerülte, közülük pedig sok hasonló növényt azonos néven nevezett meg.

A valamiképpen használható növényeket sokoldalúan, ötletesen és célszerűen gyűjtötte be, termelte ki, tartósította és hasznosította. Erre a szükség vitte rá. Az erdők, amelyek régebben az egyik fő gazdasági szükségletet, de a pénzkereseti forrást is jelentették, rohamosan megfogyatkoztak évszázadunk elejére, a mezőgazdaságilag művelhető terület a lakosság számához viszonyítva kevés volt, a táplálkozás és ruházkodás iránti igények pedig nőttek. Az igen szűkös pénzjöveldelmből orvosra, patikára még végszükségben is alig jutott, inkább házi gyógyszerekhez, főképpen gyógynövényekhez folyamodtak.

A gombaismeret feltűnően szegényes volt, jóllehet sokféle ehető gomba terem, és a gombaételt nagyon szerették. A gombáknak mintegy

80%-át bolondgombának tartották, jóllehet a szaktudomány szerint kb. 10% mérgező gomba van.

Szintén igen hiányos a festésre alkalmas növények ismerete. Oka az lehet, hogy már évszázadunk elején megjelentek a kereskedelemben az igen jó és olcsó festékek, valamint a színes ruhaneműk és fejtők.

A gyümölcsöt nagyra értékelték, az udvart, kertet sűrűn beültették gyümölcsfákkal. Alig volt udvar, ahol minden szögletben, ha csak a szekérral való ki-bejárást nem akadályozta, jónéhány gyümölcsfa ne lett volna. Nem gyümölcstermő fát nem tűrtek meg udvaron, kertben. A gyümölcsfákat azonban alig gondozták, ezért rendszerint kevés és gyenge termést hoztak. Oka csak az lehet, hogy nem akadt a faluban olyan ember (tanító, pap), aki felvilágosító munkával, jó példával hatott volna a népre. Vadalany beoltásához egyszerű hasítékoltással többen értettek.

Fiúgyermek sok és változatos játéktárgyat készítettek növényekből, fából. Így tanulgatták az ezermesterséget. Nem bolti játékokért, hanem bicskéért könyörögtek a szülőknek. Ma nem vesznek bicskát a gyermeknek, nehogy a drága elvágja a kezét, hanem telezsúfolják a házat pléh- és műanyag játékokkal, amelyeket aztán pár nap alatt összerongál.

Az ismert növények között aránylag sok a virág: 69, az összes növénynek 30,1%-a. Köztük kevés van, amely táplálék, gyógyszer, játéktárgy vagy pénzkereseti forrás lett volna. Igen ritka volt az olyan háztáj, ahol ne tartottak volna virágot az ablakok alatti kicsikertben is. Kora tavasztól késő ősziig a fiatalok gyakran szedtek mezei vadvirágokat is, és otthon vázában tartották.

Ami az ismert növényeknek a faluban általánosan használt nevét illeti, úgy tűnik jó része ősi örökség, más része a növény meghonosodásával egyidőben jött, több pedig iskolai tanulmányokból származott.

A szakirodalmival nem egyező népi nevek száma aránylag nagy: 94, az ismert növények 41,5%-a. 29 növényt (12,7%) több népi néven is ismernek. A legtöbb népi név a növény alakjára, színére, eredetére, helyére, hatására, felhasználására vagy más tulajdonságára utal. Sok közöttük az igen találó és ötletes név, amiből jó megfigyelőképességre, a növény alapos ismeretére, képzelőerőre és nyelvi gazdagságra lehet következtetni. Bátran állítom, hogy a népi nevek közül igen sok találóbb, kifejezőbb és magyarosabb, mint a szakirodalmi név. Magyarosabb és találóbb a borsika vagy borsfenyő, fenyőalja gomba, vargacseresznye, mint a boróka, rizike; zelnice; a dongóvirág, fagyűkerű fű, fűgomba, motollafű, hadigyom, szegfűgomba, úrfirózsa, ürömrózsa, veresfenyő, kékberek találóbbnak, kifejezőbbnek és nem olyan mesterkéltnek tűnik, mint az ebnyelvű fű, zsombor-, torony- vagy ikravirág, margitvirág

vagy téli aranyvirág, lucfenyő, subás farkasfog, kicsiny gombvirág, rézvirág, májvirág. Annyi bizonyos, hogy amikor a magyar szakirodalomban például a fenyőfélék nevét rögzítették, nem kérdezték meg azt a székelyt, aki együtt született, élt és halt meg a fenyőfával... Jellemző, hogy a székely, minden iskolai és munkahelyi ismerete ellenére csökönnyösen regaszkodik a fenyőfélék (és más növények) maga adta nevéhez, mert ezeket találóbbaknak, ésszerűbbeknek érzi.

A népi növényismeretet és növényfelhasználást a rohamos beszűkülés jellemzi, különösképpen azokban a helységekben, ahol a mezőgazdaságot kollektivizálták, és a nép jó része iparba, ingázni kényszerült. Gyógynövényt ma már igen kevesen gyűjtenek, de ha szükségük van rá, a patikában keresik. Sokan a mezőre csak lopni járnak. A negyvenötven évnél fiatalabb keményfalviak nagy része azt sem tudja, merre volt a hávasa, erdeje.

Összefoglalásképpen néhány számadat:

- A leírt 229 növényből:
- vadon élő fa, cserje: 34
 - termesztett (kerti) gyümölcsfa, cserje: 10
 - gyűjtött és hasznosított vadgyümölcsöt termő növény: 9
 - ehető növény: 48
 - ehető gomba: 14
 - étkezési teát, szeszes- vagy más italt készítettek belőle: 17
 - ember és állatgyógyításra használt növény: 46
 - pénzkereseti forrás: 25
 - mérgezőnek tartott növény: 24
 - közömbös vagy károsnak ismert gyomnövény: 41
 - hiedelem, babona, monda, történet, mondóka fűződik hozzá: 24
 - elsősorban virágként ismert növény: 69
 - a szakirodalmi magyar névvel egyező néven ismerik: 135
 - a szakirodalmi magyar névvel nem egyező néven ismerik: 94
 - több népi néven is ismerik: 29
 - a növény alakjára, színére, eredetére, termőhelyére, hatására felhasználására vagy más tulajdonságára utaló népi név: 62
 - a népi név mást jelöl, mint a szakirodalomban: 15